

UOT 94(479.24)

NAİLƏ HÜSEYNOVA

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu

Dünya tarixi şöbəsi a.e.i., t.ü.f.d. dosent

ORCID: 0000-0002-4910-6717

naile-bayramova@rambler.ru

AXC DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN - ALMANİYA ƏLAQƏLƏRİ (1918-Cİ İL)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/72-78>

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin ən vacib problemlərindən biri dövlətin xarici siyasətində Almaniya ilə olan münasibətlərin tədqiq edilməməsidir. Məqalədə AXC elan olunarkən müstəqillik haqqında istiqlaliyyət bəyannaməsinin Almaniyaya da göndərilməsi faktı aşkarlanır. Hökumətlərarası nümayəndəliklərin açılması barədə tövsiyələrin tərəflər arasında müsbət qarşılınması məqalədə təqdim edilir. Bununla bərabər məqalədə Azərbaycanda mövcud olan alman koloniyaları ilə bağlı alman reyxinin himayədarlıq missiyası AXC hökumətinə çatdırılır. AXC-nin Almaniya ilə olan siyasi əlaqələri Almaniyanın və Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqaz siyasətindəki paralellik prinsipləri əsasında təhlil edilir. Nuru paşanın Bakıya daxil olmasına qədər AXC - Almaniya münasibətlərində qarşılıqlı siyasi anlaşmaların olmasına baxmayaraq sonda Azərbaycan hökumətinə qarşı etimadsızlıq hallarının təhlili məqalədə öz əksini tapır.

Açar sözlər: Borçalı, Bakı nefti, koloniyalar, parlament, Şulənbuq.

Giriş. Qədim və orta əsrlərdən fərqli olaraq yeni dövrdə - I Dünya müharibəsinin davam etdiyi dövrdə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bu müharibədə qalib gələn dövlətlərin siyasi maraqlarından asılı olaraq ciddi sınaqlar qarşısında qalmışdı. Qafqaz uğrunda geosiyasi, strateji və iqtisadi maraqların artdığı 1918-1920-ci illərdə AXC-nin mövcudluğu böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. AXC beynəlxalq münasibətlərin gərgin vaxtında öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq üçün həm daxili, həm də xarici siyasətdə lazımi tədbirlərin görülməsinə çalışır, xüsusilə xarici siyasətdə dünya dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr qurmaq və genişləndirmək əzmində olmuşdu. 1918-ci ildə AXC-nin xaricisi siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini bu baxımdan Almaniya ilə siyasi, iqtisadi əlaqələr təşkil edirdi. Məqalədə AXC dövründə Azərbaycan - Almaniya əlaqələri daha çox bolşevik Rusiyasının, həm də Osmanlı dövlətinin Qafqaz siyasəti kontekstində araşdırılır. Qafqazda müstəqil dövlətlərin yaranması prosesinə Almaniyanın da münasibəti birmənalı olmamışdı və bu proses çox çətin və təlatümlü bir dövrə təsadüf etmişdi.

AXC - Almaniya münasibətlərində siyasi amillər. Bakı neftə görə bir çox dövlətlərin, o cümlədən Almaniyanın da diqqət mərkəzində idi. Bakı neftinə görə AXC hökumətinin diplomatik münasibətlərində alman hökuməti ilə əlaqələri öz spesifikasiyaya görə xeyli fərqli idi. Almaniya AXC-ni müstəqil dövlət kimi nəzərə almasa da, iqtisadi sabitliyini və geosiyasi mövqelərini möhkəmləndirmək üçün neftə görə gələcəkdə bu istiqamətdə hərəkət edən türkləri İrana və Yaxın Şərqə doğru sıxışdırmağı planlaşdırırdı [24, 43-44].

Qeyd etdiyimiz kimi, Bakı neftinə sahiblik etmək istəyən Almaniyaya müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması sərf eləməirdi, çünki neftə olan tələbatını Bakı nefti ilə təmin etməyi planlaşdıran Almaniya bununla həm də kerosinə görə Amerikadan olan asılılığına son qoyacağını hesab edirdi. Mayın 28- də AXC müstəqillik haqqında "Bəyannamə"ni elan edərkən həmin sənədin surətini Almaniyanın İstanbuldakı elçisi Bernsdorfa da göndərir və bəyannamənin tezliklə rəsmi şəkildə Almaniya imperatoruna göndəriləcəyini bəyan edir [23, 9].

Azərbaycan hökuməti ilə bərabər Osmanlı dövləti də iyunun 14-də Azərbaycanın müstəqilliyinin Almaniya və Avstriya- Macarıstan tərəfindən tanınması öhdəliyini öz üzərinə götürürdü [26].

Türklərin Bakıya daxil olduğunun səhəri günü 1918-ci il sentyabrın 16-da Azərbaycan hökuməti yanında alman nümayəndəliyi açılır. Qarşılıqlı siyasi əlaqələrin qurulmasında nümayəndəliyin açılmasına hər iki tərəf çox böyük önəm verirdi və I Dünya müharibəsinin hələ davam etdiyi bir

dövrə bu çox böyük bir siyasi addım idi. AXC hökumətinin fəaliyyətinin Bakı dövrünə təsadüf edən belə bir siyasi addımın atılmasından hökumət başçısı Fətəli xan Xoyski çox məmnun qalır [16, 94] və 1918-ci il oktyabrın 6-da Tiflisdəki Azərbaycan nümayəndəliyinin vasitəsilə elə həmin şəhərdə olan alman nümayəndəsi fon Kressə müraciət edilir. Müraciətdə bildirilir ki, Azərbaycanda alman hökumətinin öz nümayəndəliyini açmasına və fon der Qoltsu buraya nümayəndə təyin etməsinə rəğmən Berlində də Azərbaycan nümayəndəliyi açılsın [20, 113].

Almaniya hökuməti AXC ilə əlaqələrində Osmanlı - AXC münasibətlərindəki müsbət amilləri də nəzərdən qaçırmırdı və bu münasibətlər Almaniya tərəfindən birmənalı qarşılanmırdı. 1918-ci il iyunun 4-də imzalanan Batum müqaviləsinə əlavə olaraq Bakı neftinin Batuma nəqlinin davamlılığını həyata keçirmək üçün Osmanlı-Azərbaycan-Gürcüstan üçtərəfli sazişi [9, 163], həmçinin Batum müqaviləsinin 4-cü maddəsinə uyğun olaraq Osmanlı qoşunlarının Azərbaycana gəlişinin rəsmiləşməsi də Azərbaycan - Almaniya münasibətlərinə təsirsiz qalmamışdı. Xüsusilə, AXC-nin Batum müqaviləsinə əsasən Osmanlı dövlətinin hərbi dəstəyini alması Almaniya hökumətində müəyyən inamsızlıq yaradırdı.

1918-ci il sentyabrın 15-də Nuru paşanın komandanlığı altında Osmanlı qoşunlarının Bakıya daxil olması ilə AXC - Almaniya münasibətlərində yaranan etimadsızlıq halları getdikcə artır. Sentyabrın 20-də fon Kress Tiflisdəki AXC nümayəndəsi M.Y.Cəfərova müraciət edərək, türklərin Bakıya daxil olmasından sonra Azərbaycanda alman koloniyalarındakı əhaliyə qarşı münasibətin dəyişməsindən narahat olduğunu və türklərin qızıqdırıcı rol oynadığını, hətta bəzi almanların qızıqdırıcı addımın qurbanı olduğunu bildirir. Fon Kress yaranmış vəziyyətə dərhal son qoyulmasını AXC hökumətindən tələb edir [7, 98]. 1918-ci il sentyabrın 23-də Tiflisdəki Azərbaycan nümayəndəsi öz cavabında fon Kressə bildirir ki, nə şəxsi, nə də rəsmi şəkildə almanların təzyiqə məruz qalması haqqında Bakıdan nümayəndəliyə heç bir məlumat daxil olmamışdır. Türklər Bakıya daxil olmamışdan əvvəl alman koloniyası əhalisi ilə bağlı baş verənlər haqqında mətbuat vasitəsilə alman nümayəndəliyinə məlumatlar bir qədər də şişirdilmiş şəkildə çatdırılırdı. Ümumiyyətlə, AXC – Almaniya münasibətlərində gərginlik türklərin Bakıya daxil olmasından sonra yaranır, getdikcə yaranan şübhələr isə artır [22, 100].

Bəzi tədqiqatlarda Bakının azad edilməsindən sonra AXC ilə alman hökuməti arasında münasibətlərdə müsbətə doğru dəyişikliyin yaranmasına işarə edilir [25, 150]. Əslində alman koloniyalarının əhalisi üzərinə ermənilər basqınlar etmişdilər və bu hadisə 1918-ci ilin may-iyun aylarında olmuş, sonralar da onların hücumları daha da intensiv xarakter almışdı. Bunu təşkil edib həyata keçirən də Gəncədə yerləşən Erməni Vətəndaş Komitəsi idi. Alman koloniyası komissarlığının dəfələrlə etdiyi müraciətlərinə məhəl qoymayan ermənilər talançı basqınlarını davam etdirmişdilər [13].

Almanların AXC hökuməti ilə münasibətlərində yaranan belə bir narahatlıq və gərginlik yalnız türklərin Bakıya doğru hərəkəti və şəhərə daxil olması ilə əlaqədar açıq şəkildə özünü büruzə verirdi. Baxmayaraq ki, iyun ayında Almaniya ilə Osmanlı dövləti arasında maliyyə məsələsi ilə əlaqədar danışıqlar aparılmış və müsbət həllini tapmışdı [9, 163]. 1918-ci il 27 avqust sovet-alman sazişindən sonra almanların belə bir mövqedə olmasını təbii hesab etmək olar. Fon Kress bu münasibəti və ya tələbi ilə türklərin Bakıya daxil olmasına şərait yaratdıqları üçün AXC hökumətinə göstərdiyi etimadsızlığı nümayiş etdirirdi.

27 avqust sazişinin imzalanması üçün ilkin danışıqlar iyun ayından başlanmışdı. 1918-ci il iyunun 30-da Lenin İ.Stalinə göndərdiyi gizli teleqramda almanlarla "Bakının əvəzinə Bakı neftinin bir hissəsi" prinsipinə əsaslanan bir sövdələşmənin mümkünlüyünü qeyd edirdi. Rusiyanın Berlindəki səlahiyyətli nümayəndəsi İoffe ilə Almaniyanın xarici işlər üzrə dövlət katibi Rixard Kuhlman arasında bu barədə danışıqlar getmişdi [24, 43]. Danışıqların əsasında türklərin Bakıya buraxılmaması məsələsi dayanırdı ki, bununla bolşevik hökumətinin diplomatik söyləri öz nəticəsini göstərməkdə idi. AXC hökumətinin Gəncə dövrünə təsadüf edən bu "sövdələşmə" 1918-ci il 27 avqust sazişi ilə rəsmiləşir və bu bir tarixi reallıqdı ki, sovetlərin vasitəsi ilə Bakı neftinin 4/1-nə sahiblənmək ümidi AXC-alman münasibətlərinə birbaşa öz təsirini göstərmişdi.

1918-ci il sentyabrın 6-da M.Ə.Rəsulzadə İstanbuldan M.Hacınskiyə göndərdiyi hesabat xarakterli məlumatında bildirir ki, 27 avqust sazişi ilə əlaqədar İstanbulda olan alman nümayəndəsi Bernsdorf vasitəsilə həmin sazişə qarşı öz etiraz bəyanatını göndərmişdi. Mətbuatda da bu məsələ ilə

bağlı sərt bəyanatlarla çıxış edən Rəsulzadə 27 avqust sazişinin təkcə Azərbaycan üçün deyil, regionda böyük maraqları olan Osmanlı dövləti üçün də təhlükəli olduğunu bəyan edirdi [10, 254]. 1918-ci il sentyabrın 12-də isə Almanıyanın Türkiyədəki elçisi qraf Valdburqa etiraz notası göndərilir. Etiraz notasında 27 avqust sazişində nəzərdə tutulan maddənin - Almanıyanın Bakının Rusiyanın nəzarətinə qalmasına razılıq verməsinə Azərbaycan nümayəndəliyi adından M.Ə.Rəsulzadə kəskin öz etirazını bildirir. Tarixi faktlarla əsaslandırılır ki, Bakı Azərbaycanın iqtisadi, siyasi və mədəni mərkəz şəhəri olmuşdur.

AXC-Almaniya münasibətlərində ərazi məsələləri. AXC-Almaniya münasibətlərində ərazi məsələləri birbaşa rol oynamasa da dolayısıyla ziddiyyətli amillərlə müşayiət olunurdu, xüsusilə də AXC-Gürcüstan arasında sərhəd məsələlərinin həllində alman hökuməti öz maraqlarına uyğun olaraq Gürcüstanın mövqeyində dururdu.

AXC-dən fərqli olaraq Gürcüstanın müstəqilliyini dərhal tanıyan alman hökuməti iki dövlət arasında Borçalı ətrafında münaqişə baş verəndə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici işlər nazirinin qraf Şülenburqla danışıqları olur, Şülenburq AXC hökuməti ilə rəsmən tanış olmadığını bildirir və münaqişənin dinc yolla həll olunmasını təklif edir [2].

Azərbaycan və Gürcüstan arasında etnoərazi ixtilafı bu dövlətlər öz müstəqilliklərini elan etməmişdən əvvəl başlamışdı. Hələ mayın 21-də tərəflər arasında məsləhətləşmələr zamanı N.Jordanıyanın rəhbərlik etdiyi gürcü tərəfi Zaqataladan başqa digər ərazilərin güzəştə gedilməyəcəyi fikrini bəyan etmişdi. AXC öz müstəqilliyini elan etdikdən bir müddət sonra Borçalı ilə bağlı tərəflər arasında hətta silahlı toqquşma vəziyyəti yaranır və M.Hacinski gürcü qoşunlarının Borçalını tərk etməsi barədə gürcü hökumətinə nota göndərir [11, 54]. Hadisələr elə bir zamanda cərəyan edirdi ki, Osmanlı dövləti Cənubi Qafqazda yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək müstəqil hərbi-siyasi güc nümayiş etdirir, Almanıyanın hakim dairələri isə türklərin Anadolu istiqmətdən Qafqaza doğru hərəkəti nəticəsində özlərinin strateji planlarının pozulması faktı qarşısında qalır, hətta 1918-ci ilin iyununda Borçalıda alman və türk əsgərləri arasında toqquşmalar baş verir [11, 68]. Gürcüstan hökuməti Borçalı və Qarayazıda, Poylu və Ağstafa stansiyalarında alman hərbi birləşmələrinin yerləşməsinə güvənərək bir sıra ixtilafli əraziləri öz nəzarəti altında saxlayır [11, 68]. Alman hökuməti sırf öz maraqlarına uyğun olaraq bir tərəfdən Osmanlının Cənubi Qafqazdakı siyasi üstünlüyünün və AXC ilə müsbət münasibətdə olmasının fərqi olduğunu üçün, digər tərəfdən isə bölgədə özünün hərbi qüvvələrini yerləşdirdiyinə görə ərazi məsələlərində Gürcüstanın tərəfini saxlayırdı. Bununla belə Azərbaycan - Gürcüstan münasibətlərində hər hansı bir münaqişənin baş verməsini istəmirdi. 1918-ci il iyul- sentyabr aylarında Azərbaycanla-Gürcüstan arasında Qarayazı ərazisinə görə yaranan sərhəd münaqişəsində gürcü hökuməti burada yerləşən "Vəhşi diviziya"nın hərbi hissələrinin həmin ərazini öz ərazisi hesab etdiyi üçün buradan çıxarılması barədə AXC hökumətinə ultimatum göndərir. AXC Xarici İşlər Nazirliyi isə hərbi münaqişənin baş verəcəyinin qaçılmaz olduğuna görə eyni məzmunlu ultimatumu Gürcüstan hökuməti ilə bərabər Almanıya hökumətinə də göndərir. AXC hökuməti bununla ərazi məsələlərində alman hökumətinin Gürcüstan hökumətinə təsir göstərəcəyinə ümid edirdi. Çünki AXC ilə Gürcüstan hökuməti arasında ərazi münaqişələri yalnız Qarayazı ərazisi ilə bitmirdi, Borçalı, Sığnaq, Zaqatala dairəsi, hətta Tiflis qəzası və Qazax qəzasının da Azərbaycana birləşdirilməsi AXC Xarici İşlər naziri M.H.Hacinskinin təklifi ilə İstanbulda keçiriləcək konfransda müzakirə edilə bilən məsələ hesab edilirdi [27, 1-2]. İstanbulda olan alman nümayəndə heyəti bu məsələyə təbii ki, loyallı yanaşmayacaqdı.

AXC- Almanıya münasibətlərində alman koloniyaları. AXC dövründə alman hökumətini daha çox alman koloniyalarının müdafiəsi maraqlandırırırdı. Dövrün gərginliyi fonunda AXC-nin daxili siyasətinin ən həssas istiqamətlərindən biri də bu baxımdan etnik məsələ idi. AXC-Almaniya münasibətlərində Azərbaycanda olan alman koloniyaları ilə bağlı məsələlər bu baxımdan xüsusi yer tutur. 1918-ci ildə Azərbaycanda olan alman koloniyalarında təxminən 6 minə yaxın əhali yaşayırdı [13]. Alman koloniyaları Azərbaycanın siyasi həyatında yaxından iştirak etmişdilər. AXC parlamentində milli azlıqlardan olan 4 fraksiyadan birini alman koloniyalarından seçilən Lorens Kun təmsil edirdi. Lorens özü 1884-cü ildə Yelenendorfda anadan olmuş və bir müddət burada fəaliyyət göstərmişdi. Parlament iclasında Lorens almanların Azərbaycanda yaşadıkları 100 il ərzində səmimi və mehriban münasibətlərin heç bir zaman pozulmadığından bəhs edərək "gələcəkdə də AXC hökuməti ilə alman

koloniyaları arasında sülh və əmin-amanlıq şəraitində dinc münasibətlərin davam edəcəyini bildirmişdi [18, 9].

Almaniyanın Cənubi Qafqaz siyasəti AXC- nin dövlət maraqlarına cavab verməsə də parlamentin çağırılması zamanı dövlət koloniya əhalisinə olan münasibətini dəyişmədi və parlamentin deputat seçkilərində milli azlıq kimi alman əhalisini də nəzərə alaraq alman kolonistlərinin bir nəfər deputatla parlamentdə təmsil olunmasına şərait yaratdı. Azərbaycan Parlamentinin yaranması nəinki Azərbaycanın ictimai həyatında, eyni zamanda alman koloniyalarında da nisbi sabitliyin yaranmasına xidmət etmişdi [13].

Kun parlamentdəki çıxışında AXC hökumətinin alman hökumətinə göndərdiyi bəyannamədən dərhal sonra nümayəndəliklər vasitəsilə danışıqların aparıldığını gündəmə gətirir. 1918-ci il avqustun 9-da AXC-nin Tiflisdəki diplomatik nümayəndəsinə alman nümayəndəsi fon Kress Azərbaycanda olan alman kolonistləri ilə bağlı məsələni də danışıqlar layihəsinə daxil edilməsi xahişi ilə müraciət edir [21, 16]. 1918 -ci il avqustun 18-də alman imperatorluğunun Qafqazdakı nümayəndəsi də eyni xahişlə - Yelenendorfdakı alman koloniyası barədə Fətəli xan Xoyskiyə məktub vasitəsilə müraciət edir. Müraciətdə bildirilir ki, danışıqlardan sonra koloniyaların tarlalarına basqınlar olmuş, talanlar törədilmişdir. Bunu edənlərin də tatar alayının əsgərləri olduğu iddia edilirdi. Nümayəndəlik bu istiqamətdə təcili tədbirlərin görülməsini və koloniyalarda sabitliyin bərpa edilməsini xahiş edir [17, 36]. 1914-cü ilin avqustunda II Nikolayın əmri ilə təşkil edilmiş "Vəhşi diviziya"ya daxil olan Süvari Tatar korpusunun - alayının komandanı P.Polovsev tərəfindən hələ 1917-ci il oktyabrın 26-da Yelenendorfdakı Tatar süvari alayı yerləşdirilmişdi [6]. Həmin atıcı alayının əsgərləri arasında "İran təbəəsi, Arşak Arutyunov təbliğat apararaq, alman kolonistlərinin tatarlarla -azərbaycanlılarla birlikdə ruslara, ermənilərə qarşı fəaliyyət göstərmələri haqqında yanlış fikirlərin təbliğatını aparır, əsgərləri almanlara qarşı zor tətbiq etməyə təşviq edirdi [1, 268].

Alman reyxi koloniyaları Almaniyanın Qafqazdakı forpostu hesab edirdi [5, 35]. 1918-ci ilin avqustunda Almaniyanın Şərq Xəbərləri Agentliyinin əməkdaşı Kosak təklif edirdi ki, Qafqazdakı alman koloniyaları alman reyxinin kilsə təşkilatlarına daxil edilsin və oradakı məktəb proqramları Almaniyanın proqramlarına uyğunlaşdırılsın. Çünki, koloniyaların əhalisi onilliklər idi ki, Rusiya imperiyasının təbəhliyində olmuşdu [5, 36].

AXC hökuməti koloniyalarla bağlı Azərbaycan- Almaniya arasında alman koloniyalarına dair doqquz maddədən ibarət müqavilənin layihəsini də qarşılıqlı şəraitdə nümayəndələr səviyyəsində müzakirə edərək qarşı tərəfə təqdim etmişdi. Müqaviləyə əsasən Azərbaycan hökuməti Qafqazdakı alman diplomatik nümayəndəliyinin Tiflisdəki fəaliyyəti dövründə Azərbaycanda yaşayan koloniyaların əhalisi üçün yarana biləcək hər hansı bir təhlükədən onları qoruyacağına zəmanət verir. Müqavilənin II maddəsinə görə koloniyaların asayişini təmin etmək, onları hər hansı təcavüzdən qorumaq üçün nəzərdə tutulan milisin yaradılmasına qədər bölgəyə müvəqqəti olaraq lazım olan alman zabıt və əsgərlərinin göndərilməsi nəzərdə tutulurdu [28, 1]. Koloniyaların əhalisinin dini ayinlərinin və mədəni ehtiyaclarının yerinə yetirilməsində onlara sərbəstliyin verilməsi, Almaniya qayıtmaq istəyən, Almaniya vətəndaşlığını qəbul etmək istəyən kolonistlərin xahişi ilə onların Azərbaycan vətəndaşlığından azad edilməsi öhdəliyi kimi məsələlər müqavilənin mətninə əlavə edilmişdir. Müqavilənin beşinci maddəsinə əsasən, AXC hökuməti respublika daxilində alman təbəələrinə torpaq, daşınar və daşınmaz əmlak əldə etmək hüququ da verirdi. Azərbaycan hökuməti həmçinin Rusiya imperiyasının alman, Avstriya- Macarıstan, Bolqarıstan və Osmanlı təbəələrinin əmlakı barədə 1915-ci il 2 fevral və 15 dekabr qanunlarının alman koloniyalarına şamil edilməyəcəyinə zəmanət verirdi [1, 1arx.].

AXC hökuməti koloniyalarla bağlı narahatlığa ehtiyacın olmadığını dəfələrlə alman nümayəndələrinə bildirsə də, davamlı olaraq koloniyaların qorunmasına dair müraciətlər edilirdi. 1918-ci il oktyabrın 22-də Almaniyanın Cənubi Qafqazdakı nümayəndəsi fon Kress leytenant fon der Koltsdan almanların maraqlarını müdafiə etməsinə dair göstəriş alır [3, 978].

1919-cu il iyunun 19-da koloniyalar Azərbaycana köçürülmələrinin 100 illik yubileyini təntənəli şəkildə qeyd edərkən AXC hökumətinin rəsmi nümayəndələri həmin tədbirdə yaxından iştirak edirlər [18]. AXC hökuməti alman koloniyaları ilə bağlı üzərinə götürdüyü öhdəliklərə qarşılıq olaraq koloniyaların da üzərinə müəyyən iqtisadi öhdəliklər qoymuşdu. Hökumət tərəfindən Qafqaz İslam

Ordusuna maddi sursat baxımdan dəstək göstərilməsinə dair sərəncam verilərkən eyni sərəncam Yelenendorf İcma Komissarlığına da göndərilir. Sərəncama görə “satış üçün nəzərdə tutulan buğda və arpanın kənar rayonlara çıxarılması qadağan edilir və yalnız Qafqaz İslam Ordusu üçün nəzərdə tutulması tələb olunurdu. Sərəncamda daha sonra qeyd olunurdu ki, həmin məhsulların dəyəri sahiblərinə ödənilsin [13]. 1918-ci il avqustun 4-də Qafqaz İslam Ordusunu faytonlar və faytonçularla təmin etmək üçün Yelenendorf koloniyasında iki komissiya yaradılır. Koloniyaların əhalisi Qafqaz İslam Ordusuna Yelizavetpol quberniyasında nisbi sabitliyi və asayışı qoruyan qüvvə kimi baxırdılar [13].

AXC-Almaniya münasibətlərində iqtisadi məsələlər. AXC-Almaniya münasibətlərində iqtisadi əlaqələrə dair digər xüsusiyyətlərin araşdırılması da tarixi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. AXC ilə alman hökuməti arasındakı iqtisadi əlaqələrdə neft və neft məhsullarının Tiflisdəki alman nümayəndəliyinə göndərilməsinə dair nümayəndəliyin müraciətləri xüsusi yer tutur.

1918-ci il avqustun 4-də Almaniyanın Tiflisdə olan Qafqazdakı nümayəndəsi fon Kress AXC -nin Tiflisdə olan diplomatik nümayəndəsi Cəfərova benzin verilməsinə görə müraciət edir [15, 12]. Nəticədə avqustun 19-da Yelizavetpol (Gəncə) stansiyasından 15-20 pud benzin göndərilir. Gürcüstandakı AXC-nin diplomatik nümayəndəliyinin vasitəsilə fon Kressə benzinin 20 pud göndərilməsinin səbəbinin ehtiyatın az olması ilə bağlı olduğu bildirilir. Fətəli xan Xoyski həmçinin alman hərbi əsirlərinə qayğı göstəriləcəyini də nümayəndə heyətinin başçısına bəyan edir [14, 40]. Bu müraciətdən bir qədər əvvəl 1918-ci il iyulun 15-də yenə Tiflisdəki alman nümayəndəsi Qafqazda olan yaralı və xəstə alman əsgərləri üçün 800 verdrə şərab göndərilməsini təmin etdiyi üçün AXC hökumətinə minnətdarlığını bildirən məktubu M.Y. Cəfərova göndərir [19, 3].

AXC ilə alman imperatorluğu arasında iqtisadi əlaqəni alman imperatorunun Qafqazdakı iqtisadi komissiyasının nümayəndəsinə göndərdiyi məktub da təsdiqləyir. Əslində məktubda Arzumano-vun fabrikindən Almaniya üçün alınmış pambığa görə təyin edilmiş vergi rüsumundakı anlaşılmazlıq öz əksini tapır. AXC hökuməti alman hökuməti ilə aralarında hər hansı bir narazılığın yaranmasını istəmir, təyin edilən rüsumla bağlı heç bir əlavənin edilmədiyi və heç bir məhdudiyyətin qoyulmadığı bildirilir [12, 26].

AXC-nin Almaniya ilə nümayəndəlik vasitəsilə həyata keçirdiyi iqtisadi əlaqələr daha çox hökumətin Gəncə dövrünə təsadüf edir (-N.H.). 1918-ci il sentyabrın 4-də 90.000 min pud taxılın ixracı üçün lisenziya və bunun müqabilində 5000 pud şəkərin lisenziyası AXC hökumətinə təqdim edilir. Tiflisdəki alman hərbi qospitalı üçün həftəlik kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı AXC-nin nəzarətində idi, 1918-ci il sentyabrın 5-də hökumət bu istiqamətdə sərəncam da vermişdi [7, 82].

Nəticə. 1918-ci il ərzində AXC-nin Almaniya ilə nümayəndəliklər vasitəsilə həyata keçirilən siyasi, iqtisadi əlaqələrində Nuru paşanın qoşunlarının Bakıya daxil olması ilə etimadsızlıq halları baş verir və həmin münasibətlərə öz mənfi təsirini göstərir. Belə ki, Bakı nefti haqqında almanların planlarının reallaşmasına təsir göstərən amillərdən biri kimi Osmanlı dövlətinin Almaniya Federativ Respublikası, Xarici Siyasət Nazirliyinin Siyasi Arxiv sənədlərində adı keçən “fantastik planları” AXC-alman münasibətlərində inamsızlıq hallarını gücləndirir və nəticə olaraq qarşılıqlı etimadın zəifləməsinə səbəb olur. Buna baxmayaraq iki hökumət arasında alman koloniyalarının müdafiəsi, iqtisadi əməkdaşlığın aparılması və ardıcıl olaraq bu əlaqələrin davam etdirilməsi baxımından münasibətlərdəki ardıcılıq Azərbaycan - Almaniya əlaqələri üçün 1918- ci ildə xarakterik cəhət olmuşdu.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağasıyev İ. Qafqazın alman məskənləri. XVIII əsrin sonu - XX əsrin ortaları. Bakı, “Nəşriyyat” şöbəsi, 2024, 504 s. - <https://tarixinstitutu.az/Web/uploads/books/books/2024/05/Ikramagasiyev.pdf> [16 mart 2026].
2. Almaniya Federativ Respublikası, Xarici Siyasət Nazirliyinin Siyasi Arxivi, R 11049 // A 13024.
3. Almaniya Federativ Respublikası, Xarici Siyasət Nazirliyinin Siyasi Arxivi, F.11064//A 44458.
4. Almaniya Federativ Respublikası Xarici Siyasət Nazirliyinin Siyasi Arxivi, R11045// A19819. 1918, 9 may.
5. Bihl W. Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte. Teil II. Die Zeit der versuchten kaukasischen Staatlichkeit (1918-1918). Wien - Köln-Weimar, 1992, 426 p.

6. Əfsanəvi "Dikaya Diviziya"nın Azərbaycanlı Süvari Alayı / Ordu. Az, 26 iyun 2021. - <https://ordu.az/az/news/140256/efsanevi-dikaya-diviziya-nin-azerbaycanli-suvari-alayi-arasdirma-fotolar> [16 mart 2026].
7. Herr Diplomatischer Vertreter. - ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
8. Herr Diplomatischer Vertreter. - ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
9. Qafarov V. Osmanlı-Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlığı (1918-ci il iyun-oktyabr) // Tarix İnstitutu, Elmi əsərlər, 2018, Cild 69, s.161-184.
10. Qafarov Vasif. Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində Azərbaycan məsələsi: 1917-1922. Bakı, Azər nəşr, 2011, 474 s.
11. Rəhmanzadə Ş. Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərində ərazi məsələləri (Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsinin materialları əsasında, 1917-1930-cu illərin əvvəlləri). Bakı, Azpoliqraf, 2008, 376 s.
12. Telegramm abschrift Minister Chan Choiski. ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
13. Агасиев И. Общественно-политическая жизнь немецких колонистов в период Азербайджанской Демократической Республики // Turkish Forum, 2017/05/29. - <https://www.turkishnews.com/ru/content/2017/05/29/%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%B6%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D1%8C-%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B5/> [16 mart 2026].
14. Господину Председателю Азербайджанского Правительства. – ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
15. Господину председателю Республики Азербайджан при правительстве Грузинской Республики господину Джафаров. – ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
16. Господину Дипломатический Представитель – ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
17. Господинь Министр-Председатель. - F.897, siy.1, iş 20.
18. Гусейн-заде Р.А. Немцы Азербайджана // Этнос, №1(25) 2007, с.8-11.
19. Его высокоородию г. Джафарову Дипломатическому Председателю Азербайджанской Республики. – ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
20. Его Превосходительству Генерал – майору фонь Крессу. - ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
21. Его Превосходительству Генерал – майору фонь Крессу. - F.897, siy.1, iş 20, s.16.
22. Его Превосходительству Генерал-майору фонь Крессу. – ARDA, F.897, siy.1, iş 20.
23. Его Превосходительству Графу Бернstorфу Императорскому Германскому посланнику. 1918. 30 август. - APIİSSA, F.277, siy.2, iş 9.
24. Мустафа-заде Р.С. Две республики. Азербайджано-российские отношения в 1918-1922 гг. Москва, изд-во «МИК», 2006, 356 с.
25. Наджафлы Г., Эйвазова Н. Взаимоотношения Азербайджанской Демократической Республики с кавказскими республиками (в свете немецких архивных документов) // Гуманитарный научный вестник, 2020 №10, с.147-153.
26. Parliament of the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920). / The Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan/ - <https://meclis.gov.az/news-az.php?id=14&lang=en> [16.03.2026].
27. Председатели Азербайджанской Мирной Делегации М.Расульзаде. – ARDA, F.970, siy.1, iş 8.
28. Проект договора. – APIİSSA, F.277, siy. 2, iş 6.

НАИЛЯ ГУСЕЙНОВА

*Доцент Института Истории и Этнологии
имени А.А.Бакиханова НАН Азербайджана, д.ф.н.и*

АЗЕРБАЙДЖАНО-ГЕРМАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ПЕРИОД АДР (1918 ГОД)

Одной из важнейших проблем истории Азербайджанской Демократической Республики, было отсутствие изучения во внешней политике государства отношений с Германией. В статье раскрывается факт отправки в Германию во время провозглашения АДР декларации о

независимости. В статье представлен позитивный прием рекомендаций по открытию межправительственных представительств между сторонами. Вместе с тем в статье доводится до сведения правительства АДР покровительственная миссия Германского Рейха в отношении немецких колоний, существующих в Азербайджане.

Политические связи АДР с Германией анализируются на основе принципов параллелизма в политике Германии и Османского государства на Южном Кавказе. Несмотря на наличие взаимных политических договоренностей в отношениях между АДР и Германией до вступления Нуру паши в Баку, в статье находит свое отражение обстоятельство недоверия к азербайджанскому правительству.

Ключевые слова: Борчалы, Бакинская нефть, колонии, парламент, Шуленбург.

NAILA HUSEYNOVA

*Associate Professor at the A.A. Bakikhanov Institute of History and Ethnology
of the Azerbaijan National Academy of Sciences, PhD in History*

AZERBAIJANI-GERMANI RELATIONS DURING THE ADR PERIOD (THE YEAR 1918)

One of the most important problems in the history of the Azerbaijan Democratic Republic is the lack of study of relations with Germany in the foreign policy of the state. In the article is revealed the fact the declaration of independence was also sent to Germany when the APR was declared. The article presents the positive accepting of the recommendations on the opening of intergovernmental representations by the parties. At the same time, the article brings to the attention of the ADR government the patronage mission of the German Reich regarding the German colonies existing in Azerbaijan.

The political relations of the ADR with Germany are analyzed on the basis of the principles of parallelism in the politics of Germany and the Ottoman state in the South Caucasus. Despite the existence of mutual political agreements in the relations between the APR and Germany before Nuru Pasha entered Baku, the analysis of the lack of trust in the Azerbaijani government in the end is reflected in the article.

Keywords: Borchaly, Baku oil, colonies, parliament, Schulenburg.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 19 mart 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: t.e.d. İradə Bağirova, t.e.d. Qabil Əliyev.